

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

І.О. Харь

*кандидат юридичних наук,
заступник завідувача кафедри
кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки України має важливе значення для кваліфікації діянь, передбачених розділом першим Особливої частини КК України, а отже, потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема суб'єкта злочинів проти основ національної безпеки України не отримала ще свого дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні суб'єкта злочинів проти основ національної безпеки України.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочинів проти основ національної безпеки України має певну теоретичну розробку в кримінально-правовій літературі [1, с. 137-147; 2, с. 23-28; 3, с. 8; 4, с. 58; 5, с. 20; 6, с. 3-4; 7, с. 1-260; 8, с. 30; 9, с. 1-318; 10, с. 1-36; 11, с. 133; 12, с. 82-84; 13, с. 130-141; 14, с. 232].

Суб'єктом злочину кримінальне право визнає фізичну осудну особу (людину), яка досягла до моменту вчинення злочину певного віку, та вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і здатна понести за нього кримінальну відповідальність [15, с. 348]. Тут необхідно зазначити, що вперше в КК України 2001 р. у ч. 1 ст. 18 дається законодавче визначення суб'єкта злочину: «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може настати кримінальна відповідальність» [16], а також сформульоване визначення спеціального суб'єкта – ч. 2 ст. 18 КК України: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [16]. Відсутність будь-якої з ознак загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину, виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і злочинів, передбачених розділом 1 Особливої частини КК України. Така значущість суб'єкта цих злочинів потребує значної уваги до його дослідження і, зокрема до класифікації суб'єктів.

Аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури окреслив основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права. З дослідження цієї літератури видно, що під методологією розуміють насамперед вчення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності, вчення про структуру, логічної організації, а також щодо методів і засобів цієї діяльності [17, с. 164]. Виходячи із зазначеного, слід погодитися з думкою В.Г. Павлова, що методологія дає змогу представити вчення про суб'єкт злочину взагалі, а на нашу думку, і про суб'єкт досліджуваних злочинів з історико-філософських, правових і теоретичних позицій, допомагає

визначити найбільш перспективні напрями цього вчення, глибше пізнати логіку існуючих проблем, виявити і закріпити важливі пріоритети при їх дослідженні [9, с. 12]. Тому ми переконані в тому, що потрібно в цій роботі зупинитися на деяких теоретичних і методологічних положеннях суб'єкта злочину. Крім того, досконале вирішення проблеми суб'єкта злочинів, передбачених розділом 1 Особливої частини КК України, неможливе без осмислення теоретичних і методологічних проблем дослідження суб'єкта злочину та дискусійних питань вчення про суб'єкт злочину.

Насамперед на цьому шляху дослідження зазначимо ще раз, що під методологією розуміють: вчення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності; вчення про структуру логічної організації, а також щодо методів і засобів цієї діяльності [17, с. 164]. Термін «методологія» в літературі у широкому розумінні використовується як філософське вчення про методи пізнання [18, с. 365-367]. У вузькому розумінні під методологією розуміють сукупність пізнавальних засобів, розроблених на основі принципів всезагальної методології, що мають методологічне значення в конкретній сфері пізнання і практики [19, с. 13-14]. Крім того, під методологією розуміють систему принципів наукового дослідження, оскільки методологія визначає, якою мірою зібрані факти можуть слугувати і відповідати об'єктивному знанню [20, с. 24].

Маючи достатньо аргументовані визначення та підходи і провівши аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури, окреслимо основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права, а також ті, що стосуються і суб'єкта злочину, передбаченого вищевказаним розділом.

Якщо розглядати проблеми дослідження суб'єкта злочину з позиції методології теоретичних концепцій в українському і російському кримінальному праві, то, незважаючи на різне ставлення дореволюційних вітчизняних криміналістів до філософських і кримінально-правових теорій, у більшості своїй вони були єдині в тому, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, і виступали проти кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Проблема осудності і неосудності особи, яка вчинила злочин, що є однією з основних у теорії кримінального права щодо суб'єкта злочину, вирішувалися представниками різних шкіл по-різному. Що ж стосується віку суб'єкта, як однієї з головних його ознак, то дослідження зводилося до різних класифікацій злочинних елементів, або до розгляду їх вікових особливостей з позиції особистісних особливостей злочинця. Звичайно, вивчення свободи волі, осудності, неосудності та інших питань, що пов'язані з поведінкою людини в суспільстві, неможливо обґрунтувати і вирішити поза проблемою суб'єкта злочину, з якою тісно пов'язані різні інститути кримінального права [9, с. 17-18].

Загальновизнаною думкою є те, що висвітлення питань методології в кримінально-правових дослідженнях та літературі цього ж напрямку щодо суб'єкта злочину обмежувалося лише вказівкою авторів на діалектичний матеріалізм як всезагальний метод наукового пізнання, а приватно-наукові методи були в затінку і потребували дослідження.

Важливе значення для розуміння теоретичних і методологічних проблем поняття «суб'єкт злочину» мало дослідження радянськими та сучасними фахів-

цями в галузі кримінального права філософського поняття свободи волі в її матеріалістичному розумінні, а також таких ознак суб'єкта злочину, як вік, осудність і неосудність.

Важливою стороною дослідження суб'єкта злочину і, зокрема, суб'єкта складів злочинів проти основ національної безпеки є вивчення такого складного питання в науці кримінального права і кримінології, як співвідношення понять «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», які іноді ототожнюються. Методологічною основою дослідження цієї проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння на різних етапах розвитку нашої держави, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою більш ефективної боротьби зі злочинністю, у тому числі з екологічною злочинністю. Поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця» хоча й близькі, але не тотожні. Крім того, вони мають різний обсяг, а саме – поняття «суб'єкт злочину» вужче, ніж поняття «особистість злочинця» [9, с. 23]. Поняття «суб'єкт злочину» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у кримінальному законі, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій [9, с. 23]. «Суб'єкт злочину» – це термін кримінально-правовий, який скоріше визначає юридичну характеристику особи, яка вчинила злочин, і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця» [9, с. 23]. Натомість «особистість злочинця» як більш об'ємне поняття, розкривається через соціальну суть особи, а також через складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, моральний і духовний світ, що характеризують її, взятих у взаємодії з індивідуальними особливостями і життєвими фактами, що лежать в основі злочинної поведінки [9, с. 23].

Крім того, стосовно суб'єкта злочину також існує проблема його класифікації. Адже, як відомо, в юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Деякі автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [13, с. 131-141]. Інші вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи [21, с. 9]. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [22, с. 42]. У теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [11, с. 120].

Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомоги судам та правоохоронним органам у справі боротьби зі злочинними проявами. Положення, що склалося, зумовлює необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта злочинів проти основ національної безпеки України. З цією метою перш за все звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта конкретного злочинного діяння. Так, В.Я. Тацій при позначенні суб'єкта злочину, використовує термін «приватна особа». Ми підтримуємо позицію В.К. Матвійчука про те, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названі автори йому намагаються надати [23, с. 70]. Перш ніж зробити спробу пояснити свою точку зору про це поняття, слід зазначити, що в кримінальному праві зміст терміна «приватна особа» до цього часу не був розроблений. Ним автори існуючих підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів складів злочинів, що стосуються основ національної безпеки України. При цьому не дають пояснення, на відміну від поняття «службова особа», якими ж ознаками

повинна володіти приватна особа. Разом з тим розробка ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення, на чому акцентував увагу В.К. Матвійчук [23, с. 70], що ми й спробуємо аргументувати при визначенні суб'єкта злочину, передбаченого КК України. Щоб отримати з цього питання більш або менш вичерпну відповідь, важливо дійсно дати тлумачення терміна «приватна особа», з'ясувати, який зміст в нього вкладається, і що власне під ним треба розуміти, як його треба аргументувати. Згідно зі «Словарем російського мови» С. Ожегова, слово «частый, -ое» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [24, с. 717]. Близьке за значенням, хоча й вужче тлумачення терміна «приватний» пропонує «Толковий словарь російського мови» В.Далє: «относящийся к части, общему, исключение» [25, с. 583]. Дещо схоже розуміння дається терміну «приватний» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови: «Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий // перев., у сполуч. зі сл. життя. Не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю, який не має офіційного значення ... виконується поза державною службовою ... який не перебував на державній службі ... Приватним способом: а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державною службою ...» [26, с. 926].

З існуючих тлумачень терміна «приватна», що є в словниках, звичайно, ще не можна визначити ознаки приватної особи. Нам видається, що для цієї мети ще додатково необхідно скористатись тими положеннями, що є в чинному кримінальному законодавстві (ст. 364 КК України), службова особа. У випадку вчинення цих злочинів неслужбовими і приватними особами останні мають ознаки загального суб'єкта і злочинні діяння не відносять до розряду вчинених службовими особами [23, с. 64].

Аналіз судової практики та вищезазначених поглядів дає можливість відібрати з них все позитивне і дати визначення суб'єкта злочинів, передбачених розділом першим Особливої частини.

Отже, суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України, як показує вивчення судової практики та аналіз складів злочинів цієї категорії, є фізичні, осудні особи, які до моменту вчинення злочину досягли 16-річного віку (суб'єктами злочинів, передбачених ст. ст. 112, 113 КК України можуть бути особи, які до моменту вчинення злочину досягли 14-річного віку).

Для двох складів злочинів, передбачених ст. ст. 111, 114 КК України є характерний спеціальний суб'єкт: 1) для злочину, передбаченого ст. 111 КК України – це тільки громадяни України; 2) для злочину, передбаченого ст. 114 КК України – це тільки громадяни іноземної держави або особи без громадянства. Для двох злочинів суб'єкт злочину є кваліфікуючою ознакою (за ст.ст. 109, 110 КК України) – це представник влади. Слід звернути увагу, що представником влади є така особа, яка перебуває на службі в органах державної влади та наділена владними повноваженнями, виконує владні функції (наприклад: депутат місцевої влади, голова суду, працівник міліції та ін. – ст. 364 КК України).

Висновки. Підводячи підсумки дослідженню слід зазначити, що суб'єктами злочинів, передбачених розділом першим Особливої частини КК України можуть бути: 1) за ч. 1, 2 ст. 109 КК України – фізична, осудна особа, яка до

моменту вчинення злочину досягла 16-річного віку (службова – крім представника влади, неслужбова або приватна особа), а за ч. 3 ст. 109 КК України представник влади, а за іншими ознаками ті суб'єкти злочину, що нами позначені для ч.1 та 2 цієї статті; 2) за ч. 1, 2 і 3 ст. 110 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16-річного віку (службова – крім представника влади, неслужбова або приватна особа), а за ч. 2 і 3 за ознакою представник влади, лише представник влади; 3) за ст. 111 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 16-річного віку, громадянин України (службова, неслужбова або приватна особа); 4) за ст. 112 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа); 5) за ст. 113 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа); 6) за ст. 114 КК України фізична, осудна особа, громадянин іноземної держави або особа без громадянства, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А.* Суб'єкт преступлення по Уголовному кодексу Узбекской ССР / С. А. Абдуразаков, Г. А. Ахмедов // Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР [ред. кол. Г. А. Ахмедов и др.]. – Ташкент : Фан, 1970. – С. 137-147.
2. *Ахмедов Г.А., Миренский Б.А.* О соотношении криминологических и уголовно-правовых категорий. Личность преступника и субъект преступления / Г. А. Ахмедов, Б. А. Миренский // Общественные науки в Узбекистане, 1975. -№ 10. – С. 23-28.
3. *Боровых Л. В.* Проблемы возраста в механизме уголовноправового регулирования: автореф. дис. на соискание научн. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология ; уголовно-исправительное право / Л.В. Боровых. – М., 1974. – 39 с.
4. *Бородин С. В., Носков Н. А.* К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних / С. В. Бородин, Н. А. Носков // Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. – М. : Юрид. лит., 1994. – С. 57-59.
5. *Владимиров В. А., Левицкий Г. А.* Суб'єкт преступлення по советскому уголовному праву. Лекция / В. А. Владимиров, Г. А. Левицкий. – М. : ВШ МООП РСФСР, 1964. – 59 с.
6. *Наумов А. В.* Предприятия на скамье подсудимых / А. В. Наумов // Сов. юстиция. – 1992. – № 17-18. – С. 3-4.
7. *Орлов В. С.* Суб'єкт преступлення по советскому уголовному праву / В. С. Орлов. – М. : Госюриздат, 1958. -260 с.
8. *Орымбаев Р.* Специальный субъект преступления / Р. Орымбаев. – Алма-Ата: Изд-во Алма-атинского ун-та, 1977. – 153 с.
9. *Павлов В.Г.* Суб'єкт преступлення / В.Г. Павлов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 318 с.
10. *Розенко В.І., Матвійчук В. К.* Суб'єкт злочину / В. І. Розенко, В. К. Матвійчук – К. : Академія МВС, 1984. – 36 с.
11. *Светлов А.Я.* Ответственность за должностные преступления / А. Я. Светлов. – К. : Наукова думка, 1978. – 304 с.
12. *Протченко Б.А.* Невменяемость в советском уголовном праве / Б. А. Протченко // Правоведение, 1987. – С. 82-84.
13. *Тацій В.Я.* Суб'єкт злочину / В. Я. Тацій // Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов,

Ю.В. Баулін, В. І. Борисов та ін. / За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків: Юриком Інтер – Право, 2001. – С. 130-141.

14. Уголовное право УССР. Особенная часть : учебник / М.И. Бажанов, В.В. Сташис, В. Я. Тацій, и др.; под ред. М.И. Бажанова и др. – К. : Вища школа, Головное изд-во, 1989. – 455 с.

15. Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля наук РФ А.И. Коробеева. Т.1. : Преступление и наказание. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 1133 с.

16. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001; № 25-26. – Ст. 131.

17. Большая Советская Энциклопедия. – М. : Изд-во Энциклопедия, 1975. – Т.9. – 986 с.

18. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

19. *Шабалин В.А.* Методологические вопросы правоведения / В.А. Шабалин – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – С.13-14.

20. *Ядов В. А.* Социологическое исследование : Методология. Программа. Методы / В. А. Ядов. – М., 1987. – 24 с.

21. *Писарев А.* Правовая охрана и защита лесов / А. Писарев // Советская юстиция. – 1982. – № 7. – С. 7-10.

22. *Пакутин В.* Ответственность за незаконную порубку леса / В. Пакутин // Соц. законность. – 1978. – № 11. – С. 40-42.

23. *Матвийчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвийчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні : Тези доповідей і повідомлень ; респ. наук. конф. – К. : АН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 1992. – С. 62- 63.

24. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка : Ок. 5700 слов / [под ред. чл. -корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой]. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.

25. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. – М. : Рус.яз., 1999. – Т.IV. – 779 с.

26. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

Харь І.О. Суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки України

У статті досліджується суб'єкт злочинів, передбачений розділом першим Особливої частини КК України, наводиться його класифікація, аргументується новий методологічний підхід до його з'ясування.

Ключові слова: суб'єкт злочинів, неслужбова, приватна особа, громадянин України, особа без громадянства, представник влади.

Харь И.А. Субъект преступлений против основ национальной безопасности Украины

В статье исследуется субъект преступлений, предвиденный разделом первым Особенной части КК Украины, приводится его классификация, аргументируется новый методологический подход к его выяснению.

Ключевые слова: субъект преступлений, неприсутственное, частное лицо, гражданин Украины, лицо без гражданства, представитель власти.

Khar I.O. The subject of crimes against national security of Ukraine

The article analyses the subject of crimes under Chapter 1of the Special part of the Criminal Code of Ukraine, offering its classification and reasoning a new methodological approach.

Key words: subject of crimes, a non-service person, a private person, a citizen of Ukraine, a person without citizenship, a public official.

Стаття надійшла 25.08.2011.